

ПРОБЛЕМА РІДНОЇ МОВИ У СТРУКТУРІ ВИХОВНОГО ІДЕАЛУ К. УШИНСЬКОГО

Наталія Калита, аспірант

Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

ПРОБЛЕМА РІДНОЇ МОВИ У СТРУКТУРІ ВИХОВНОГО ІДЕАЛУ К. УШИНСЬКОГО

У статті висвітлено проблему рідномовного виховання у структурі виховного ідеалу К. Ушинського, яка у сучасній педагогіці є складовим компонентом проблеми національного виховання і розв'язання якої відповідає державній стратегії мовної освіти.

Постановка проблеми. Однією з актуальних проблем української педагогіки є нове прочитання педагогічної спадщини тих діячів української культури, які працювали на теренах чужої культури і виявили свої погляди в іншомовній формі. До таких персоналій належить життя і педагогічна спадщина Костянтина Дмитровича Ушинського (1824 – 1870) – українського російськомовного педагога і громадського діяча. На жаль, в умовах бездержавності України у період XIX – XX століть життя та педагогічна спадщина Костянтина Ушинського трактувалися тенденційно і вивчалися лише у контексті розвитку російської педагогіки, не розглядалися зв'язки його педагогічної системи з українською освітньою традицією [1]. При цьому побіжно згадувалося про українське походження педагога, не враховувалися настанови самого Костянтина Ушинського про зв'язок мови і мислення, про рідномову як чинник формування особистості, про роль національного фактора у становленні особистості, про зв'язок національного характеру і виховного ідеалу.

Аналіз останніх досліджень. Історіографічний аналіз дає підстави стверджувати, що педагогічні погляди Костянтина Ушинського знайшли своє висвітлення у дослідженнях багатьох науковців. Слід відзначити праці останніх десятиліть: П. Щербаня [8], О. Сухомлинської [6], у яких спадщину К. Ушинського уведено у контекст української педагогіки. Однак на сьогодні проблема виховного ідеалу у педагогічній спадщині К. Ушинського є недостатньо розробленою, зокрема компонент рідної мови у його структурі.

Мета статті – висвітлити проблему рідномовного виховання у структурі виховного ідеалу К. Ушинського, яка у сучасній педагогіці є складовим компонентом проблеми національного виховання і розв'язання якої відповідає державній стратегії мовної освіти.

Завдання передбачають з'ясування місця,

ролі і значення рідномовного виховання у структурі виховного ідеалу К. Ушинського.

Виклад основного матеріалу. На розвиток педагогічної концепції К. Ушинського, яка вміщує уявлення педагога про досконале навчання і виховання, мав вплив рівень розвитку європейської, російської та української освіти та провідні традиції в них. Уявлення українського російськомовного педагога про ідеал як досконалість у навчанні і вихованні є суб'єктивним, оскільки було зумовлене життям і переконаннями, світоглядом самого К. Ушинського, а також тим типом культури, у просторі якої він сформувався і перебував: російської (великодержавної, імперської) та української (колоніально залежної). Саме тому виховний ідеал успадщині К. Ушинського є не лише педагогічним, а й історичним явищем.

Слід зазначити, що під *виховним ідеалом ми розуміємо уявлення про досконалі умови всебічного і гармонійного розвитку (саморозвитку) особистості в процесі навчання і виховання.* У педагогічній теорії таке розуміння виховного ідеалу відповідає на соціальне замовлення, оскільки обґрунтовує адекватний часові і культурі взірці педагогічної діяльності, вимагає як норми від соціальної, культурно-політичної дійсності умов її реалізації, а також визначає і формує як мету цієї діяльності поведінкову модель особистості. Уявлення про досконалі умови розвитку особистості в процесі навчання і виховання визначають його мету, відповідно – змістове наповнення, а також вибір форм і методів, що сукупно, в цілому, відповідає і є наперед визначеним соціальним замовленням спільноти або ж провідною ідеєю її існування. Проектуючи педагогічні погляди К. Ушинського на культурно-політичні умови розвитку сучасної йому України, стверджуємо національну зорієнтованість виховного ідеалу у спадщині К. Ушинського, умовою досягнення якого є визнання беззаперечної цінності Бога, людини і народу [2].

ПРОБЛЕМА РІДНОЇ МОВИ У СТРУКТУРІ ВИХОВНОГО ІДЕАЛУ К. УШИНСЬКОГО

Поняття виховного ідеалу у К. Ушинського відповідає поняття *“особлива ідея виховання”*. Педагог зазначає, що в основу цієї ідеї у кожного народу покладено *“особливу ідею по людину, про те, якою повинна бути людина у розумінні народу в певний період народного розвитку”* [7, Т.2, 122], що, відповідно, визначає і розуміння умов цього розвитку.

Теоретичне обґрунтування проблеми виховного ідеалу, визначення його складових, місця і значення в системі освіти знаходимо у статті К. Ушинського *“Про народність у громадському вихованні”* (1857), реалізацію якого педагог ставить як проблему: *“народність у вихованні та виховання народності”*, тобто бачить у гармонійному поєднанні особистісно індивідуального та національного. К. Ушинський ставить питання про значимість виховання національного почуття в людині, постановка якого в часи утвердження репресивної великодержавної політики з боку Росії щодо, перш за все, України була неабиякою сміливістю з боку автора. А відповідь педагога на це запитання є актуальною і для сучасної української педагогіки: *“Громадське виховання, яке утверджує і розвиває в людині народність, розвиває водночас її розум і її самосвідомість, могутньо сприяє розвитку народної самосвідомості взагалі; воно вносить світло свідомості в тайники народного характеру і здійснює сильний і благодіючий вплив на розвиток суспільства, його мови, його літератури, його законів, словом, на всю його історію”* [7, Т.2, 162].

Обґрунтовуючи виховний ідеал на принципі народності та вихованні народності (національної самосвідомості) як мети досконалого виховання, Костянтин Ушинський наголошує також на значенні рідномовного виховання у його структурі. Знаменним є те, що праці, в яких К. Ушинський ставить питання рідномовного виховання (*“Про народність у громадському вихованні”* (1857), стаття *“Рідне слово”* (1861), *“Педагогічні твори М.І. Пирогова”* (1862), *“Педагогічні нотатки про Швейцарію”* (1862), *“Рідне слово. Рік 3-й. Керівництво до навчання за “Рідним словом”* (1870) та інші), вийшли у період брутальної антиукраїнської кампанії царського уряду. Її виявом стали найцинічніші царські укази, відомі під назвою *“Валуєвський”* (1863) та *“Емський”* (1876), основним змістом яких було нищення національної української культури, мови зокрема [3, 533].

Мовне питання у процесі виховання у часи К. Ушинського було актуальним: у навчальних закладах для російського дворянства звучала

чужа мова (французька, німецька), з якою асоціювалися європейська освіченість і культура, елітність та аристократизм. Водночас у народній школі в колоніях імперії російська мова виконувала, окрім суто просвітницьких, також функцію витіснення рідної мови з культурно-освітнього простору, тобто лінгво- та етноциду. Враховуючи ці обставини, припускаємо, що під словом *“рідною”* К. Ушинський розуміє не винятково російську мову – для великоросів, а рідну – для колоніально залежних народів Російської імперії, українського в тому числі.

Український російськомовний педагог розглядає проблему навчання дітей засобами рідної мови не лише в площині раціональної, практичної результативності, але й з морально-етичної, гуманної, правової точок зору. Костянтин Ушинський описує шкільне навчання на своїй батьківщині – в Україні, яка з причини колоніальної залежності у той час називалася Малоросією і школа в якій стала осердям русифікації українського населення, засобом етнічно-національної дискримінації, поневолення. Така школа, за Ушинським, є пеклом для дитини, в ній *“все є темним, чужим і незрозумілим”*: *“...майже таке враження має справляти школа на дитину малоросіянина, коли вона починає відвідувати це дивне місце, в якому одному лише на ціле село й розмовляють незрозумілою мовою”* [7, Т.3, 144]. К. Ушинський висловлює обурення насильницьким впровадженням російської мови в українському освітньому просторі, говорить про згубні наслідки такої мовної політики як на етнокультурному, так і ментально-особистісному рівні: *“Дитину, яка не чула дома жодного великоруського слова, починають у школі з першого ж дня ламати на великоруський лад, і добре б іще на чисто великоруський, а то на той повторний жаргон, який вироблюється у малоосвіченого малороса при намаганні розмовляти великоруською мовою. Така школа з першого ж дня, і дуже неласкаво, нагадує дитині, що вона не дома, і, без сумніву, здається їй вовою”* [7, Т.3, 144 – 145]. Як українець і педагог, К. Ушинський говорить про відчуженість такої школи від життя народу: *“Така школа, по-перше, значно нижча за народ: що ж значить вона із своєю сотнею погано заучених слів перед тією безмежно глибокою, живою й повною мовою, яку виробив і вистраждав собі народ на протязі тисячоліття; по-друге, така школа безсила, тому що вона не будує розвитку дитини на єдино плодотворному душевному ґрунті – на народній мові й на народному почутті, що відбилосся в ній; по-третє, нарешті, така школа марна: дитина не*

ПРОБЛЕМА РІДНОЇ МОВИ У СТРУКТУРІ ВИХОВНОГО ІДЕАЛУ К. УШИНСЬКОГО

тільки входить у неї із сфери зовсім їй чужої, але й виходить з неї у ту саму чужу їй (школі – прим. Н.К.) сферу” [7, Т.3, 145]. Костянтин Ушинський вказує на ту шкоду, яку приносить не національно зорієнтована школа народів та дитині: “Незабаром вона забуває кілька десятків великоруських слів, яких навчилася в школі, а разом з тим забуває й ті поняття, які були до них прив’язані...Що ж зробила школа? Гірше, ніж нічого! Вона на кілька років затримала природний розвиток дитини; залишається, щоправда, грамотність чи, краще сказати, напівграмотність, та й то не завжди, і може придатися для того, щоб на напівросійському наріччі написати яку-небудь ябеду; душу ж людини така школа не розвиває, а псує” [7, Т.3, 145]. К. Ушинський з жалем констатує факт порушення традиційної національної освіти в Україні: “Вже кращою була б та школа, де навчали б прямо за часословом і псалтирем, тому що незначне знання церковнослов’янської мови й зв’язані з ним поняття могла підтримати й розвинути далі церква своїми відправами та своїми книгами, доступними селянинові..” [7, Т.3, 145]. Висновок, до якого приходять педагог є безжальним: “...великоруська ж грамота неодмінно загине без всякого доброго сліду у малоросійському селі” [там же].

Костянтина Ушинського хвилює питання: чи все одно для духовного розвитку дитини, якою мовою вона розмовляє в дитинстві? І дає категоричну застережливу відповідь: “...дитина важче, тупіше, менш глибоко входить в розуміння природи і життя, або, іншими словами, розвивається повільніше і слабше” [7, Т.2, 563]. К. Ушинський не заперечує необхідності вивчення іноземної мови для розвитку дитини. Називає при цьому різноманітну мету її вивчення: знайомство з літературою того народу, мову якого вивчають; розвиток розумових здібностей дитини; можливість міжособистісного спілкування з людьми тієї національності, мову якої вивчаємо; міжособистісне спілкування зі своїми земляками, які володіють тими ж іноземними мовами [7, Т.2, 566 – 567]. К. Ушинський вказує на те, що “мета, з якою ми вивчасм ту чи іншу іноземну мову, дуже важлива, тому що вона визначає метод вивчення..., вибір вчителя, вибір підручника, час, коли ми починаємо навчати дитину іноземної мови” [7, Т.2, 567 – 568]. Особливо педагог наголошує на тому, що “вивчення іноземних мов не повинно ніколи починатися надто швидко і ніколи не раніше, коли буде помітно, що рідна мова пустила глибоке коріння в духовну природу дитини” [7, Т.2, 571]. Костянтин Ушинський

вказує на індивідуальний підхід до вивчення іноземної мови, але завжди наполягає на тому, що воно не повинно заважати засвоєнню рідної, яка забезпечує дитині “правильний розумовий розвиток, повноту духовного життя, розвиток думки, почуття, поезії в душі, національності людини, здатність її приносити користь батьківщині, моральність і навіть релігію...” [7, Т.2, 574].

Визнаючи доцільність і гуманність навчання рідною мовою, використання народної творчості, вивчення народного побуту, педагог водночас обурюється станом рідномовного навчання і виховання української дитини, вбачаючи тут не лише дидактичну, а й політичну проблему, вияв дискримінації щодо української мови та культури: “Не без смутку згадав тут я наших малоросійських хлопчиків, яких з першого ж дня починають ламати на великоросійський лад. А *наша* багата південно-російська, мелодійна, // співуча мова, якою розмовляють не 200 тисяч (Ушинський, напевно, має на увазі тогочасну чисельність швейцарців – прим. Н.К.), а 14 мільйонів народу, на якій існує така народна література, якою не може похвалитися жоден народ, якою ще недавно співав Шевченко, виганяється зі школи, як якась чума!... А який невичерпний матеріал південно-російська народна поезія для розвитку, вишуканого розвитку найбільш благородних і ніжних почуттів в серці молодого покоління!... Ой так, народ потрудився для нас і витворив велику мову і велику поезію; а ми як скористалися цим скарбом, зібраним, вистражданим впродовж багатьох і багатьох сторіч” [7, Т.11, 78 – 79].

Костянтин Ушинський визначає повноваження і функції мови народу яка є “...найвеличнішим народним наставником, котрий вчив народ тоді, коли не було ще ні книг, ні шкіл, і котрий продовжував вчити його до кінця народної історії” [7, Т.2, 558]. Педагог наголошує на виховній значимості рідної мови, “цього великого народного педагога – рідне слово” [7, Т.2, 560] для всестороннього розвитку дитини: “Не умовних звуків лише навчається дитина, вивчаючи рідну мову, але п’є духовне життя і силу із рідних грудей рідного слова” [7, Т.2, 558]. Найдієвішим засобом, який допоможе виховати в дитині справжню людину, вбереже її від цинічного прагматизму і нігілізму, вважає К. Ушинський, є рідна мова: “Відкриваючи дитині і юнакові багатство рідного слова, ми відкриваємо йому багатство його власної душі...Вивченням рідного слова ми уводимо дитину у дух народу, витвір його багатовікового життя, у те єдине живе джерело,

ПРОБЛЕМА РІДНОЇ МОВИ У СТРУКТУРІ ВИХОВНОГО ІДЕАЛУ К. УШИНСЬКОГО

із якого б'є всяка сила і всяка поезія" [7, Т.3, 49]. Важливого значення педагог надає і релігії, однак кожному із цих дієвих засобів він визначає певну значимість: "Якщо ми не ставимо релігію осердям гуманної освіти, то тільки тому, що вона повинна стояти на чолі неї, і тому, що взагалі не ставимо релігійне виховання у число наук. Наука вивчає тільки осяжне, релігія направляє дух людини до вічного і вічно неосяжного" [7, Т.3, 49].

Афористично, метафористично-образно визначає К. Ушинський зв'язок рідного слова і душі людини: "Слово є плоттю духа, і допоки дух не витвориться в слово, не оволодіє ним вповні, не визирне крізь нього ясно для самого себе і для інших, до тієї пори він не може рухатися і розвиватися вільно: йому важко, як птаху в клітці, як невільнику в колодках; він б'ється, рветься і в'яне від браку свободи, руху; не розвивається, а вимокає, як зерно під водою, від браку атмосфери" [7, Т.3, 166].

Як застереження для сучасників і нащадків звучать слова великого українського педагога: "Мова є найбільш живий, найбільш сильний і міцний зв'язок, який з'єднує віджилі, теперішні і майбутні покоління народу в одне велике, історично живе ціле. Вона не тільки виявляє життєздатність народу, але є власне саме цим життям. Коли зникає народна мова, – народу немає більше! Допоки живою є мова народна в устах народу, до тих пір живе і народ. І немає насилля більш нестерпного, як те, когорта прагне відняти у народу спадок, створений безліччю поколінь його відживших предків" [7, Т.2, 557]. Безперечно, що розмірковування великого педагога про рідну мову у культурному житті людини та її вихованні відповідають сучасній стратегії мовної освіти, трактуванню мови як ознаки етносу та складової його культури, не втратили своєї цінності в сьогоденні і повинні бути враховані у сучасних умовах розбудови української держави та утвердження національних цінностей в просторі освіти.

Висновок. Підсумовуючи сказане, зазначаємо, що:

- проблемі рідномовного навчання і виховання К. Ушинський надає надзвичайно важливого значення для створення досконалих навчально-виховних умов;

- метою рідномовного виховання педагог вважає, перш за все, всесторонній розвиток особистості;

- рідномовне виховання К. Ушинський вважає інститутом утвердження і збереження національних цінностей, нації в цілому;

- Костянтин Ушинський наголошує на важливій ролі рідної мови в інтелектуальному розвитку дитини. Саме тому засвоєння дитиною рідної мови повинно передувати вивченню іноземної мови;

- рідномовне виховання, за К. Ушинським, повинно базуватися на принципах природовідповідності, культуровідповідності, народності;

- у сучасній українській педагогіці висновки К. Ушинського про рідномовне виховання відповідають державній стратегії мовної освіти.

1. Ананьев Б.Г. К.Д.Ушинский – великий русский психолог //Советская педагогика. – 1945. – №12. – С. 98 – 111.

2. Калита Н. Виховний ідеал Костянтина Ушинського: постановка проблеми //Молодь і ринок. Щомісячний науковий педагогічний журнал. – №5 – 6 (28 – 25). – Дрогобич: Коло, 2007. – С. 141 – 146.

3. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; Редкол.: Ю.І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – 942 с.

4. Національна доктрина розвитку освіти // Книга для вчителя дисциплін художньо-естетичного циклу: Довідково-методичне видання /Упоряд. М.С. Демчишин; О.В. Гайдамак. – Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2006. – 768 с. – С. 28 – 43.

5. Струминский В.Я. Великий русский педагог К.Д. Ушинский. – Москва: Знание, 1961. – 48 с.

6. Сухомлинська О. Українська педагогіка в персоналіях: У 2 кн. Кн. 1. Навч. посібник/ За ред. О.В.Сухомлинської. – К.: Либідь, 2005. – 624 с.

7. Ушинский К. Собрание сочинений: В 11 т. – Москва-Ленинград: Издательство Академии Педагогических Наук РСФСР, 1947.

8. Щербань П. Прикладна педагогіка: Навч. метод. посіб. – К.: Вища шк., 2002. – 215 с.

9. Щербань П. Національна гордість українського народу: До 175-річчя з дня народження К.Д. Ушинського //Освіта. – 1997 рік від 12 – 19 лютого. С. 12.

